

УДК 78.03

Цитування:

Тормахова В.М. Фрі-джаз як простір свободи у музиці. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. №2. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. С. 227-230.

Tormakhova V. (2020). Free jazz as the space of freedom in music. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 2, 227-230 [in Ukrainian].

Тормахова Вероніка Миколаївна,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри музичного мистецтва
Київського національного університету
культури і мистецтв
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3821-0655>
nikusya2008@ukr.net

ФРІ-ДЖАЗ ЯК ПРОСТІР СВОБОДИ У МУЗИЦІ

Мета дослідження полягає у розкритті специфіки формування фрі-джазу, наголошенні на його сутнісних ознаках та окресленні шляхів взаємодії з іншими напрямками музичного мистецтва, що виступають проявами свободи даного напрямку. **Методологія дослідження** передбачає застосування порівняльного методу задля висвітлення особливостей прояву фрі-джазової стилістики в творчості різних музикантів. Використання аналітичного та системного підходів доречно задля виділення сутнісних ознак напрямку та їх узагальнення. **Наукова новизна.** Розкрито особливості фрі-джазу як напрямку, що відповідає естетиці постмодернізму. Підкреслено його здатність до взаємодії з академічною та етнічною музикою, від яких запозичуються нетрадиційні способи звуковидобування, прийоми гри, інструментарій та принципи організації композиції. **Висновки.** Фрі-джаз є однією з перспективних течій сучасного музичного мистецтва. Його сутнісними ознаками є прагнення до свободи – у ладовому, ритмічному, структурному відношенні. Надзвичайно великий вплив на формування фрі-джазових імпровізацій мала академічна музика. Саме взаємодія з авангардною музичною культурою привносить у джаз відмову від тональності як такої, що може замінюватись на політональність, атональність чи навіть з'являються елементи серіальності. Важливою рисою фрі-джазу є прагнення до розкриття свободи митця, що може проявлятися у тотальній імпровізаційності творів, запозиченні елементів етнічної музики, акціонізму, перформативності. Нерідко фрі-джаз сприймається як музика протесту, що має гостро соціальний характер та спрямована проти політики окремих діячів чи партій.

Ключові слова: фрі-джаз, свобода, імпровізація, академічна музика.

Тормахова Вероніка Николаевна, кандидат искусствоведения, доцент, доцент кафедры музыкального искусства Киевского национального университета культуры и искусств

Фри-джаз как пространство свободы в музыке

Цель исследования заключается в раскрытии специфики формирования фри-джаза, выделении его существенных признаков и определении путей взаимодействия с другими направлениями музыкального искусства, выступают проявлениями свободы данного направления. **Методология исследования** предполагает применение сравнительного метода для освещения особенностей проявления фри-джазовой стилістики в творчестве различных музыкантов. Использование аналитического и системного подходов уместно для выделения существенных признаков направления и их обобщения. **Научная новизна.** Раскрыты особенности фри-джаза как направления, соответствующего эстетике постмодернизма. Подчеркнута его способность к взаимодействию с академической и этнической музыкой, от которых заимствуются нетрадиционные способы звукоизвлечения, приемы игры, инструментарий и принципы организации композиции. **Выводы.** Фри-джаз является одним из перспективных течений современного музыкального искусства. Его существенными признаками являются стремление к свободе - в ладовом, ритмическом, структурном отношении. Очень большое влияние на формирование фри-джазовых импровизаций имела академическая музыка. Именно взаимодействие с авангардной музыкальной культурой привносит в джаз отказ от тональности как таковой, что может заменяться на политональность, атональность или даже появляются элементы сериальности. Важной чертой фри-джаза является стремление к раскрытию свободы художника, что может проявляться в тотальной импровизационности произведений, заимствовании элементов этнической музыки, акционизма, перформативности. Нередко фри-джаз воспринимается как музыка протеста, имеет остро социальный характер и направлена против политики отдельных деятелей или партий.

Ключевые слова: фри-джаз, свобода, импровизация, академическая музыка.

Tormakhova Veronica, Ph.D., associate professor, assistant professor of the music art department of Kyiv National University of Culture and Arts

Free jazz as the space of freedom in music

The purpose of the article is to reveal the specifics of the formation of free jazz, emphasizing its essential features and outlining the ways of interaction with other areas of musical art, which are manifestations of freedom of the direction. **The scientific methodology** involves the use of a comparative method to illuminate the features of the appearance of free jazz stylistics in the works of various musicians. The use of analytical and systematic approaches is appropriate for the selection of the essential features of the direction and their generalization. **Scientific novelty.** The features of free jazz as a direction corresponding to the aesthetics of postmodernism are revealed. His ability to interact with academic and ethnic music is underlined. From these areas, free-jazz borrows nonconventional ways of sound production, techniques of the game, tools, and

principles of composition arrangement. **Conclusions.** Free jazz is one of the promising trends in contemporary musical art. His essential features are the desire for freedom - in a modal, rhythmic, structural relation. An extremely large influence on the formation of free jazz improvisations was academic music. It is the interaction with the avant-garde musical culture that introduces jazz in the rejection of tonality as such that it can be replaced by polytonality, atonality, or even elements of serialism. An important feature of free jazz is the desire to reveal the freedom of the artist, which can be manifested in the total improvisation of works, borrowing elements of ethnic music, actionist, and performance. Often, free-jazz is perceived as a piece of protest music that is acutely social in nature and directed against the policies of individual leaders or parties.

Key words: free jazz, freedom, improvisation, academic music.

Актуальність теми дослідження. Фрі-джаз є одним з найбільш перспективних напрямків розвитку джазового мистецтва ХХІ століття. Він доволі розповсюджений як у західноєвропейському, так і вітчизняному музичному просторі. Фрі-джаз значно відрізняється поміж інших джазових напрямків. Багато джазових стилів встигли остаточно сформуватись, час розквіту їх вже пройшов, вони знаходяться на стадії повторення та є такими, які важко пов'язати з креативним началом. Проте фрі-джаз демонструє великий потенціал для подальшого розвитку та є сферою, яка не втрачає своєї популярності серед багатьох джазових музикантів. Надзвичайно важливим завданням виступає дослідження особливостей становлення даного напрямку, а також виділення його сутнісних рис, що проявляються у взаємодії з іншими напрямками музичного мистецтва.

Аналіз досліджень і публікацій. Фрі-джаз є мало дослідженою сферою для вітчизняного музикознавства. Окремі згадки про фрі-джаз наявні в праці В. Симоненка «Лексикон джазу», дисертаційному дослідженні В. Олендарьова [3]. Деякі вислови фрі-джазового виконавця Лео Фейгіна стосовно даного музичного напрямку представлено в інтерв'ю, проведеному з ним А. Волковим [1]. Постмодернізм, як тенденція розвитку культури ХХ століття, є предметом дослідження Л.Горбунової [2], результати розробок якої можуть бути екстрапольовані на явище фрі-джазу. Протестні риси фрі-джазу підкреслюються у публікації, присвяченій альбому «This Saxophone Kills Fascists» [5] та праці Дж. Баскервіля [6]. Історичні аспекти розвитку фрі-джазу висвітлено в працях Е. Йоста [7] та Б. Кемфелда [8].

Мета дослідження полягає у розкритті специфіки формування фрі-джазу, наголошенні на його сутнісних ознаках та окресленні шляхів взаємодії з іншими напрямками музичного мистецтва, що виступають проявами свободи даного напрямку.

Виклад основного матеріалу. Джаз є частиною музичного простору ХХІ століття. Він не втрачає своєї популярності, адже наразі відбувається чимало подій у вітчизняній культурі, які дають змогу переконатися у життєвості та перспективності джазового мистецтва. Джазові фестивалі, що проходять в Україні, збирають чимало провідних музикантів США, Західної Європи, які співпрацюють з українськими виконавцями. Така визначна культурна подія, як

Leopolis Jazz Fest (який до 2017 року називався Alfa Jazz Fest), що проходить з 2011 року у Львові, щорічно збирає «зірок» джазової сцени. На цьому фестивалі виступали Дж. Бенсон, Б. Макферін, Ел Ді Меола, Дж. Маклафлін, Пакіто Д'Рівера, Х. Хенкок, Чік Корія, Пат Метені, Маркус Міллер та ряд інших провідних закордонних джазменів. Така подія стає можливістю ознайомитися з майстерністю метрів джазу, проявити себе молодим виконавцям, адже в рамках Leopolis Jazz Fest проходять не лише концерти, а й майстер-класи, джем-сейшени, кінопокази тощо, що сприяє культурному обміну. Серед напрямків, які були представлені, в тому числі й на цьому фестивалі, в якому грають провідні джазмени, є фрі-джаз. Варто визначити, що саме стає запорукою його розвитку.

Фрі-джаз – це напрямок, що виникає в другій половині ХХ століття. В дослівному перекладі фрі-джаз – це вільний джаз. Український мистецтвознавець В. Симоненко зазначає, що характерними ознаками напрямку постають «відхід від тональності та традиційної мелодики, гармонії, ритміки та форми» [4, 97]. Подібна свобода від традиційних елементів призводить до експериментального характеру композицій. Найбільш яскраво цей напрямок проявляється в записах композицій саксофоніста Орнета Колмана. Саме його часто іменують родоначальником напрямку. Дана назва – «фрі-джаз» походила від назви його платівки, що вийшла в 1960 році. В своїх фрі-джазових композиціях Колман намагається відмовитись від квадратності та повторюваності у творах. Його твори в першу чергу є діалогом між учасниками ансамблю, в результаті якого порушується форма. І власне саме поняття форми тут виявляється достатньо умовним. Д. Баскервіль зазначає, що «спочатку термін «фрі-джаз» застосовували по відношенню до себе джазові ентузіасти, тоді як музичні критики називали їх «авангардний джаз». Музиканти, які розвивали цю музику віддавали більше переваги, щоб їх називали «New thing» або «Нова чорна музика» [6, 484]. В. Симоненко в праці «Лексикон джазу» відзначає чималий вплив, який мали такі джазмени, як Дж. Колтрейн, С. Роллінс та С. Тейлор на становлення стилю Колмана. Його новації почали стосуватись в першу чергу імпровізації. Імпровізація у фрі-джазі могла бути не лише індивідуальною, а й колективною. Більше того, сам характер імпровізування став іншим, він мав мало спільного з попередньою музичною джазовою практикою.

Починаючи з середини ХХ століття, набувають бурхливого розвитку напрямки авангардної академічної музики. В переважній більшості для них притаманна серіальність, відсутність тонального мислення. Відбувається вплив академічного мистецтва на джазове і, навпаки, джазового на академічне. Прагнення до ускладнення, яке не є самоціллю, а в першу чергу закономірним етапом розвитку джазу, у ритмічній сфері призводить до появи у фрі-джазі поліритмії, поліметрії. Досить часто виконавці починають в імпровізаціях використовувати фрази без зв'язку з метром. Всі це свідчить про значне ускладнення та внутрішнє оновлення джазу.

Еккехард Йост припускає, що власне «вільний джаз» є цінним лише тоді, коли закладена у ньому «свобода» розуміється як свобода вибору серед нескінченної кількості альтернатив, а не просто як повстання проти традиції [7]. Таким чином, вільний джаз не можна розуміти як компактний стиль джазу з певними характеристиками і різко намальованими кордонами, а скоріше як «стилістичний конгломерат, найважливішою ознакою якого буде його потенційне розмаїття» [8, 386]. Е. Йост стверджує, що істотні зміни, які фрі-джаз проголосив – це зростаюче значення спонтанної взаємодії між гравцями, причому зменшилось прагнення до дихотомій соліста/концертмейстера, особистості/колективу тощо, відбулась «емансипація» тембру, що стає самостійним засобом творіння, причому створює можливість імпровізувати а-мелодично. Дослідник вказує на поворот до музичних культур третього світу і тим самим інтеграції різноманітних «екзотичних» елементів в джаз, а також зростання усвідомлення значення участі музикантів у розв'язанні соціальних, політичних і економічних проблем [8, 386]. Варто відзначити надзвичайно великий спектр виконавців, які сповідують фрі-джазову стилістику, що не дає можливості окреслити усіх представників, проте варто згадати тих, хто мав стосунок до культури ХХ століття, в тому числі вплинув на вітчизняний музичний простір.

Тріо В. Ганелін – В. Тарасов – В. Чекасін з Вільнюса стало колективом, який ще за радянських часів грав фрі-джаз. Їх музика включала поліритмічність та атональність, причому вона сприймалась західними слухачами як прогресивна та цікава, зважаючи ще й на те, що вона формувалась у радянському просторі. Їх музика була в епіцентрі експериментальної музичної хвилі 70-х років ХХ століття. В 2018 році було представлено фільм Оксани Матієвської «Непередбачуване минуле», головним героєм якого стало саме тріо ГТЧ. Їх фрі-джаз уподібнювався бі-бопу за своєю швидкістю та віртуозністю, проте у них не було гармонічних стандартних послідовностей, в основі закладено модальні лади. В. Олендарьов відмічав, що «у ГТЧ (тріо у складі В. Ганеліна, В. Тарасова,

В. Чекасіна) домінують театральні принципи» [3, 19].

Пятрас Вишняускас – це литовський виконавець-саксофоніст, чий фрі-джаз має яскраво забарвлений національний характер. Його творчість, починаючи від радянських часів до сьогодення включає надзвичайно цікаву образність. На відміну від багатьох попередніх фрі-джазових музикантів він прагне продемонструвати не тільки віртуозність, а й відтворити медитативну музику. Надзвичайна увага приділяється нетрадиційним прийомам гри. Використовується мікроінтерваліка, превалює увага до сонорики. Тембр виступає домінантним виразним засобом. Він намагається спиратись на народні лади. Його виступи включають досить різний виконавський склад, так досить показовим є його виступ на KAUNAS JAZZ-2006, де цей сопрано-саксофоніст вийшов у супроводі двох виконавців на волинці та перкусіоніста, що грав на індійському парному барабані табла. При цьому поєднувались елементи індійської та литовської етнічної музики. Отже, для фрі-джазу притаманна не лише певна взаємодія з академічною авангардною музикою, а й з етнічною. Часом у фрі-джазі починають використовуватись елементи східної музичної культури, індійської зокрема. Даний досить широкий спектр запозичень створюють широкий вибір можливостей до новацій в рамках фрі-джазу. Його починають також іменувати авангардним джазом чи абстрактним джазом.

Такий провідний фрі-джазовий музикант як Джон Зорн намагається урізноманітнювати музику шляхом використання ігрових стратегій. Включення випадковостей у музику стає його основним творчим підходом. В його музиці наявні етнічні елементи, причому якщо для інших фрі-джазових музикантів залишається базовим джазове фразування та тип розвитку музичного матеріалу, то для Зорна притаманний мотивний розвиток та фрази не-джазового, а скоріше рок- та фольклорного генезису.

Варто відзначити, що для багатьох музикантів фрі-джаз став асоціюватися з протестом. Звернення до цього напрямку почало сприйматися як прагнення відстояти власну позицію, протистояння офіційній культурі. «Вибір такої музичної форми був натхненний фрі-джазом Альберта Айлера, Орнетта Коулмана і інших артистів кінця 1960-х - дико експресивної дисонуючої музики, яка росла й міцніла разом з рухом за свободу чорношкірих в США. Ця музика сфокусувалася «на політиці і глибокому духовному досвіді» [5]. Проект сучасного музиканта, художника та візіоніста Аррінгтона де Діонісо «This Saxophone Kills Fascists», написаний у фрі-джазовій стилістиці, сповідує саме ці принципи. В його проекті наявний пошук нових форм і напрямків для відтворення протесту, причому абстракція в музиці сприймається як вираз опору.

Власне, поява фрі-джазу та такі сутнісні риси, як прагнення до свободи творчих проявів та зв'язків з іншими музичними напрямками відповідає настановам постмодернізму, що панує в культурі другої половини ХХ століття. Л. Горбунова у своїй праці здійснює ґрунтовне дослідження постмодернізму як культурного явища та його впливу на естетику та мистецтво. Вона відмічає серед рис постмодерного мистецтва його здатність до інтертекстуальності, гіперреалізму, цитатність та поєднання стилів, «...змішання жанрів, високого і низького, високої і масової культури, театралізацію сучасної культури, серійність та ретрансляційність» [2, 269]. Подібна еkleктичність, свобода у поєднанні різних компонентів віднаходить у фрі-джазі надзвичайно протилежні форми втілення. На думку одного з провідних фрі-джазових музикантів Лео Фейґіна, найбільш важливим є створення музики вільної та відкритої. Вона повинна бути спонтанною, імпровізаційною та такою, що не відповідає очікуванням. Адже хоча багато людей прагнуть до ритмічної музики, яка асоціюється із комфортом, проте така музика є дуже обмеженою, причому коріння цих рамок полягає у наявності повторюваного ритму, тональності, гармонії, які її сковують. «Фрі-джаз, який наші музиканти грають надзвичайно рідко, музика відкрита. У ній можна все, все крім кліше. Вона відкриває перед музикантом абсолютно нові можливості створювати спонтанно закінчені структурні композиції. Це вища форма музикування. Ступінь креативності в такій музиці найвищий. Музиканти, що створюють спонтанні композиції, знаходяться на найвищій сходиці музичного розвитку» [1]. Серед відомих західних джазменів, які працювали у напрямку фрі-джаз, можна згадати саксофоністів А. Айлера, Г. Барб'єрі, М. Браун, Е. Долфі, Ф. Сандерс, Д. Чікаї, А. Шеп. Окрім цього Ч. Мінґус, Е. Джонс, Р. Картер та ряд інших виконавців надавали прихильність напрямку, ставши адептами «класичного» фрі-джазу.

Наукова новизна. Розкрито особливості фрі-джазу як напрямку, що відповідає естетиці постмодернізму. Підкреслено його здатність до взаємодії з академічною та етнічною музикою, від яких запозичуються нетрадиційні способи звуковидобування, прийоми гри, інструментарій та принципи організації композиції.

Висновки. Фрі-джаз є однією з перспективних течій сучасного музичного мистецтва. Його сутнісними ознаками є прагнення до свободи – у ладовому, ритмічному, структурному відношенні. Надзвичайно великий вплив на формування фрі-джазових імпровізацій мала академічна музика. Саме взаємодія з авангардною музичною культурою привносять у джаз відмову від тональності як такої, що може замінюватись на політональність, атональність чи навіть з'являються елементи серіальності. Важливою рисою фрі-джазу є прагнення до розкриття свободи

митця, що може проявлятися у тотальній імпровізаційності творів, запозиченні елементів етнічної музики, акціонізму, перформативності. Нерідко фрі-джаз сприймається як музика протесту, що має гостро соціальний характер та спрямована проти політики окремих діячів чи партій.

Література

1. Волков А. В. Фри-джаз - высшая форма музицирования. Интервью с основателем лейбла Leo Records Лео Фейгиным. URL: <https://www.zvuki.ru/R/P/33799/> (дата звернення 17.07.2019).
2. Горбунова Л.И. Постмодерн как тенденция развития культуры XX века. *Вестник МГТУ*, 2011. том 14, №2. С.265-271.
3. Олендарьов В. М. Вітчизняний джаз та проблема стилю: автореф. дис. канд. мистецтвознавства: 17.00.02. Київ: Київська державна консерваторія ім. П.І. Чайковського, 1995. 22 с.
4. Симоненко В. Лексикон джазу. Київ: Музична Україна, 1981. 111 с.
5. Фри-джаз как протест: This Saxophone Kills Fascists. URL: <https://katakult.com/fri-dzhaz-kak-protiest-this-saxophone-kills-fascists> (дата звернення 17.07.2019).
6. Baskerville J. D. Free Jazz: A Reflection of Black Power Ideology. *Journal of Black Studies*, 1994. Vol. 24. No. 4. pp. 484-497.
7. Jost E. Free Jazz. Nw York: Da Capo Press, 1994. 214 p.
8. Kemfeld B. The Blackwell Guide to Recorded Jazz. Oxford: Blackwell Publishers. 1991. 474 p.

References

1. Volkov, A.V. (2014). Free Jazz - the Highest Form of Playing Music. Interview with Leo Records label founder Leo Feigin. Retrieved from <https://www.zvuki.ru/R/P/33799/> [in Russian].
2. Gorbunova, L.I. (2011). Postmodern as a trend of development of the culture of the XX century. *Vestnik MGTU*. Vol. 14, №2, pp. 265-271. [in Russian].
3. Olendar'ov, V. M. (1995). Domestic jazz and the problem of style. Extended abstract of the candidate's thesis. Kyiv: KDC named by P. Chaikovskiy [in Ukrainian].
4. Symonenko, V. (1981). The Lexicon of jazz. Kyiv: Muzychna Ukrayina [in Ukrainian].
5. Free jazz as a protest: This Saxophone Kills Fascists. Retrieved from <https://katakult.com/fri-dzhaz-kak-protiest-this-saxophone-kills-fascists> [in Russian].
6. Baskerville, J. D. (1994). Free Jazz: A Reflection of Black Power Ideology. *Journal of Black Studies*. Vol. 24. No. 4, pp. 484-497. [in English].
7. Jost, Ekkehard. 1994. Free Jazz. Nw York: Da Capo Press [in English].
8. Kemfeld, Barry (editor). 1991. The Blackwell Guide to Recorded Jazz. Oxford: Blackwell Publishers [in English].

Стаття надійшла до редакції 19.03.2020
Прийнято до друку 20.04.2020